

(Jacek Tebinka); *Poljaci u četničkim odredima Draže Mihailovića* (Pjotr Žurek); *Saradnja srpske i poljske antikomunističke emigracije u Velikoj Britaniji posle Drugog svetskog rata* (Kosta Nikolić i Nebojša Stambolija).

Najveći broj radova odnosi se na period posle Drugog svetskog rata i na analizu različitih aspekata političkih, vojnih i kulturnih odnosa: *Restitucija jugoslovenske imovine iz Poljske posle Drugog svetskog rata* (Slobodan Selinić); *Rad Društva poljsko-jugoslovenskog prijateljstva 1946–1948* (Momčilo Pavlović) i *Društvo poljsko-jugoslovenskog prijateljstva 1946–1949* (Zđislav Bjeganjski), prilozi na osnovu građe iz srpskih i poljskih arhiva; *Politička i propagandna aktivnost jugoslovenske informbirovske emigracije u Poljskoj 1948–1956* (Anđzej Začminski); *Pristupanje Jugoslavije i Poljske Savetu Evrope* (Ratomir Milikić); *Jugoslavija i „Plan Rapacki“* (Dragan Bogetić); *Plan „Gomulka“ i stavovi jugoslovenskog državnog i partijskog vrha o pitanju evropske bezbednosti 60-ih godina XX veka* (Ljubodrag Dimić); *Jugoslovensko-poljski partijski odnosi u svetlu VII kongresa Saveza komunista Jugoslavije* (Vladimir Cvetković); *Poljsko-jugoslovenski odnosi 1968. godine* (Pavel Vavrišuk); poređenje političke misli Jana Vaclava Mahajskog i Milovana Đilasa (Mihal Jirži Zaharijas); *Disidenti i otpor komunističkom režimu u Jugoslaviji i Poljskoj 1953–1989* (Srđan Cvetković); *Uticaj događaja iz 1968. u Poljskoj i Čehoslovačkoj na poljsko-jugoslovensku kulturnu saradnju* (Joana Šćutkowska); *Turistička trgovina između građana Poljske i Jugoslavije 70-ih i 80-ih godina XX veka* (Marija Eva Šatlah); *Savezna Republika Nemačka i raspad Jugoslavije* (Mihal Kosman).

Poslednji deo Zbornika odnosi se na raznovrsne teme iz najnovije prošlosti kao što su: *Pobratimski gradovi Loznica i Plock 1968–1991* (Milutin Živković); *O nacionalnom identitetu jugoslovenskog pisca Ive Andrića* (Agnješka Ripel); *Kulturno-jezička slika Jugoslavije u poljskom prevodu romana Josipa Novakovića „Prima aprilis“* (Danuta Jastšemska-Golonka); *Odnos komunističkog establišmenta u posleratnoj Poljskoj, srednjoj i istočnoj Evropi prema razvoju sporta i fizičke kulture* (Tadeuš Volša); *Bilateralni ugovori u odnosima Republike Poljske i postjugoslovenskih država* (Eva Bujvid-Kurek).

Tekstovi su uglavnom zasnovani na arhivskim istraživanjima tako da se određeni rezultati prvi put saopštavaju javnosti upotpunjujući

mozaik slike prošlosti Poljske i Jugoslavije u XX veku. Ostali radovi u najmanju ruku dopunjavaju postojeća naučna dostignuća.

Ovaj zbornik radova predstavlja znatan doprinos poljskoj i srpskoj istoriografiji, ali i sveukupnim naučno-kulturnim odnosima dveju zemalja. Nadamo se da će, do sada veoma plodna, saradnja Instituta za istoriju i međunarodne odnose iz Bidgošća i Instituta za savremenu istoriju biti nastavljena i rezultovati novim studijama koje će dodatno osvetliti istoriju i odnose srpskog i poljskog naroda.

Momčilo Pavlović

КОЛАБОРАЦИОНИСТИЧКА ШТАМПА У СРБИЈИ 1941–1944. књига II, приредно др Александар Стојановић, Београд, Филип Вишњић, 2017, 370.

Tokom 2017. godine u saradnji sa beogradskom izdavačkom kućom „Filip Višnjić“ objavljena je druga knjiga *Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941–1944* na 370 strana. Monografija je nastavak projekta tima istoričara mlađe generacije, koji je započet pre nekoliko godina. Uz popularizaciju istraživanja oblasti vezanih za politička, društvena i kulturna dešavanja na prostoru okupirane Srbije tokom Drugog svetskog rata pokrenuto je i pitanje informativnog i propagandnog uticaja štampe. Do objavljivanja prve monografije o kolaboracionističkoj štampi 2015. godine nije rađeno mnogo istraživanja koja su proučavala ovu tematiku. Autori su odlučili da sakupe svu sačuvanu periodiku koja je izlazila u okupiranoj Srbiji tokom četiri okupacione godine. Celokupna građa sistematizovana je u veće celine, pri čemu su autori uz pomoć primarnih izvora, pohranjenih u Arhivu Jugoslavije, Vojnom arhivu, Istorijskom arhivu grada Beograda, Arhivu Srbije i Arhivu Smederevske Palanke, kao i u državnim arhivima Rusije, rasvetljavali ulogu okupatorske i kolaboracionističke štampe u Srbiji. Uz korišćenje memoarske građe i savremene literature pružen je čitaocima kritički osvrt na teme koje su objavljivane u novinama.

Druga knjiga *Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941–1944* sastoji se od uvoda, istraživačkog rada, zaključka, rezimea na engleskom jeziku, bibliografskih podataka o korišćenim izvorima i literaturom i kratkih biografskih podataka o autorima. Monografija je tematski podeljena na jedanaest celina koje prate teme

predstavljanja nemačke moći okupiranim zemljama, društvenog života građana, kulturnih, prosvetnih i komunalnih pitanja. Štampa tokom rata nije bila samo informativno glasilo koje je objavljivalo političke, društvene, kulturne, sportske i komunalne novosti, već je pre svega predstavljalo osnovni propagandni instrument okupacionih vlasti i njihovih saradnika. Uočljiva je razlika propagandnog delovanja srpskih organa vlasti u odnosu na nemački okupacioni sistem.

U prvom poglavlju *Viktorija – Nemačka pobeđuje na svim frontovima* autorkice dr Marijane Mraović, analizirani su novinski članci koji su prvenstveno imali cilj veličanje nemačkog naroda i vojske. Objavljivani su govori najviših nacističkih predstavnika. Promena uspeha na bojnopolju tokom 1943. i promena karaktera rata, menja i ulogu objavljivanih tekstova. U prvi plan je stavljena herojska borba nemačkih vojnika za slobodnu Evropu. Slovo „V“ koje je bilo simbol za Viktoriju (pobedu) naglašavalo je superiornost. Dnevne novine *Novo vreme* bile su glavni prenosilac svih propagandnih govora. Posebna pažnja je bila posvećena istraživanju predstave neprijatelja. Propagandna predstava sadržavala je mitske elemente o borbi Anglosaksonaca, Gala, Slovena i Jevreja sa arijevsom germanskom rasom.

U drugom poglavlju *Antifašistička koalicija na stranicama kolaboracionističke štampe. Vojni kontekst, slika odnosa savezničkih sila i stanje na frontovima* istraživani su odnosi nemačkih vlasti i propagandnog aparata Nedićeve vlade. Marijana Mraović upoređivala je odnose prema Angloameričkoj koaliciji i Sovjetskom Savezu. Do ulaska u rat decembra 1941. Nemačka se trudila da ne upliće SAD u sukob, ističući da poštuje načela Monroove doktrine. Nakon japanskog napada na Pearl Harbor, propagandna štampa SAD i Englesku posmatraju kao koaliciju sa zajedničkom politikom. Isticanje njihov imperijalistički duh, uz pljačku i ugnjetavanje malih naroda i otimanje njihovih dobara. Nedićeva vlada je u svojim novinama objavljivala tekstove o prepuštanju Kraljevine Jugoslavije interesnoj sferi Sovjetskog Saveza, što je izazivalo najveći strah među stanovništvom. Boljševizacija Srbije je bila jedna od najvažnijih tema novinskih članaka.

Poglavljje *Šumski banditi: Kolaboracionistička štampa o Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini* rad je istoričara Radeta Ristanovića. Delovanju pokreta otpora najviše pažnje su posvećivali dnevni listovi *Novo vreme* i *Obnova*. U prvim

mесесима okupacije nije bilo tekstova o gerilskim borbama. Ilegalno delovanje i nedostatak potrebnih podataka s jedne i želja za prikazivanjem potpune kontrole nad okupiranom zemljom s druge strane, smanjili su potrebu za tekstovima u novinama. Štampa je u narednom periodu predstavljala pokret otpora kao avanturiste i ljude koji ne razumeju realnost. Posebna pažnja posvećena je istraživanju rada Valtera Grubera, glavnog cenzora za Srbiju. Autor je analizirao periodiku, uz konsultovanje bogate memoarske građe učesnika ratnih događaja i sveobuhvatne literature.

Aleksandar Stojanović, priređivač monografije, u četvrtom poglavlju *Crvene vladike – Srpska pravoslavna crkva na stranicama kolaboracionističke štampe*, istraživao je položaj srpske crkve tokom rata. Srpsku pravoslavnu crkvu zadesila je u Aprilskom ratu i okupaciji zemlje teška sudbina. Stanje anarhije i podele koje su se ispoljile u ratu preneli su se i na sveštenstvo. Pristupili su redovima oba pokreta otpora, dok je radikalniji deo klera pristupio fašističkom pokretu ZBOR i podržavao vladu Milana Nedića. Poglavlje govori o ulozi sveštenstva u pokretima otpora, njihovom delovanju i značaju koji im je pridavan. Kolaboracionistička štampa upotrebljavala je epitet „crvene vladike“ da bi predstavila neistomišljenike kao sovjetske agente. Upravo su članovi ZBOR-a u svojim tekstovima javno napadali sve pripadnike sveštenstva koji nisu hteli da im se priklone i uključe u saradnju sa okupatorom.

Poglavljje *U službi građana: Komunalno pitanje u Beogradu na stranicama kolaboracionističke štampe* Radeta Ristanovića predstavilo je probleme sa kojima se Beograd suočavao tokom rata. Aprilsko bombardovanje razornih posledica, okupacija i nemaština stvorili su mnogo komunalnih problema u gradu. Beograd je imao ozbiljnih infrastrukturnih problema još u predratnom periodu, te je rat dodatno pogodio građane. Iako su nemačke vlasti započele obnovu grada, štampa se trudila da to preuveličano prikaže. Novine su prenosile antisemitske zakone koji su se ticali komunalnih pitanja u gradu.

Pitanje kulture u dva poglavlja istraživali su istoričari Miloš Vojinović i Dušan Bojković. U poglavlju *Delatnost beogradskih bioskopa* Miloš Vojinović predstavlja ulogu i značaj bioskopa u propagandnom ratu. Nepunih mesec dana od bombardovanja Beograda, 5. maja 1941, održana je prva bioskopska projekcija.

Bioskopi u Beogradu su postali centar nemačke propagande. Repertoar filmova i cenzura drugih produkcija omogućavali su uticaj na građane koji su došli da sklone misli od strahota rata. Za razliku od bioskopa, na osnovu istraživanja Dušana Bojkovića u poglavlju *Pozorišna politika vlade Milana Nedića*, pozorište je tokom rata bila „srpska stvar“. Vlada Milana Nedića je vršila propagandno delovanje u teatrima. Predstave su kod publike morale da izazovu jake emocije koje bi probudile nacionalnu svest i otrgle ljude od jugoslovenstva. Za vladu nacionalnog spasa od velikog značaja bilo je negovanje običaja i očuvanje tradicije.

Veoma važno istraživanje iz istorije privatnog života sprovela je Ljubinka Škodrić u poglavlju *Poznanstvo ženidbe radi – Ljubav i brak na stranicama kolaboracionističke štampe*. Ratna stradanja muškog dela stanovnika, nemaština, neizvesna budućnost i na teritoriji okupirane Srbije doveli su do pada sklopljenih brakova. Vlada Milana Nedića je podsticala venčanja, a važnu ulogu su odigrale dnevne novine koje su objavljivale propagandne vesti o povećanju broja sklopljenih brakova i objavljivale oglase za stupanje u brak. Porodičnim pitanjem i ulogom žene u porodici bavili su se prvenstveno članovi organizacije ZBOR i sam Dimitrije Ljotić.

U poglavlju *Sloboda iza žice* Aleksadar Stojanović je istraživao delatnost *Zavodskog lista*, časopisa Zavoda za prinudno vaspitavanje omladine. Zavod u Smederevskoj Palanci osnovan je 1942. po nalogu Milana Nedića, kao organ Ministarstva prosvete, a na inicijativu Dimitrija Ljotića. Omladinu su pod kontrolom ZBOR-a politički prevaspitavali. Pokrenute su sportske i pozorišne sekcije koje su nastupale i van objekata Zavoda. Posebno istraživanje autor je posvetio listu koji su uređivali štićenici doma, a koji je do sada malo korišćen u istraživanjima. Prvo su pokrenute *Zidne novine* koje su u vidu tekstova i ilustracija predstavljane na panoima Zavoda. Tokom 1943. pokrenut je *Zavodski list* koji su uređivali štićenici doma, a na čijem se čelu kao vlasnik potpisivao upravnik. Prevođenje novina na nemački jezik pokazuje koliki su značaj one imale za kolaboracionističku vladu. U novinama su objavljivani politički, kulturni i edukativni članci, kao i tekstovi o životu i radu u domu.

Aleksej Timofejev istraživao je položaj belogardejaca u Srbiji, u poglavlju *Društveni život ruske emigracije u kolaboracionističkoj štampi*. Nemci su po ulasku u Srbiju stupili u

kontakte sa ruskom emigracijom u nadi da će uspostaviti saradnju. Međutim, mnogi Rusi se nisu odricali svoje domovine, iako je njihov cilj bila restauracija monarhije. Timofejev je istraživao ulogu ruske štampe koja je počela masovno da se publikuje tokom rata. Tekstove su štampali kozački divizionari koji su saradivali sa okupatorom, ali i ruska crkva koja je zastupala desne stavove i pomagala povratak pravoslavlja unutar Sovjetskog Saveza tokom 1942. Autor je svoje istraživanje sproveo na bogatoj ruskoj arhivskoj građi i periodici.

Poslednje poglavlje *Kolaboracionistička štampa vojvođanskih Srba 1941–1944* napisao je Slobodan Bjelica. Rasparčavanje Vojvodine nakon kapitulacije 1941. i stavljanje pod kontrolu različitih uprava veoma je ograničilo proizvodnju štampe. Iako je izgubila važnost koju je štampa u Vojvodini imala decenijama pre rata, postojanje određenih listova pokazuje saradnju vojvođanskih Srba sa okupacionim vlastima. Najznačajnije novine bile su vršačka *Nova sloga*, *Banatske novine* i novosadska *Nova pošta*.

U celini obe knjige *Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941–1944*. po svom naučnom značaju nadilaze mnoge monografije koje su objavljene na temu Drugog svetskog rata na prostoru Kraljevine Jugoslavije. Istraživanje periodike, važnog istorijskog izvora, predstavlja veliki iskorak u srpskoj istoriografiji i donosi nove poglede na period krvavih sukoba i dubokih društvenih podela. Svih jedanaest radova su potkrepljeni neobjavljenim i objavljenim izvorima, kao i relevantnom savremenom istoriografskom literaturom. Druga knjiga je obogaćena nizom fotografija iz novinskih članaka koje imaju cilj da široj publici verno prikažu izgled ratne štampe, ali i mnogim nepoznatim fotografijama iz tog perioda koje su pohranjene u istorijskim arhivima Srbije. Čitaocima legende ispod fotografija pomažu da lakše sagledaju i dožive vreme koje monografija predstavlja. Kako i sami autori navode, drugom knjigom se ne završava projekat istraživanja kolaboracionističke štampe, već će se u narednim godinama publikovati nova istraživanja. Zbog izuzetno jasnog stila pisanja monografija omogućava i laicima da unaprede svoja znanja o problematici Drugog svetskog rata. Jedini nedostatak predstavlja mali tiraž od samo 500 knjiga, inače karakterističan za većinu istoriografskih knjiga publikovanih na prostoru Srbije.

Aleksandar Dimić